

УДК 364.682.42-11-053.6:37]929

Л. В. Рень

**ВИХОВНА СИСТЕМА БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ
У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОРОБКУ А. С. МАКАРЕНКА**

Проблема дитячої знедоленості, що найчастіше проявляється у безпритульності, бездоглядності дітей, з різною гостротою поставала в певні історичні періоди. Важливо переосмислити досвід подолання означеної проблеми, визначити концептуальні принципи, технології, що сприяли її вирішенню. Науковці Л. Артюшкіна, В. Виноградова-Бондаренко, А. Зінченко, О. Карпенко, А. Полянничко, Т. Янченко досліджували явище дитячої бездоглядності та безпритульності в історичному контексті. Автор даної статті ставить за мету проаналізувати та виявити провідні ідеї виховної системи безпритульних дітей у педагогічному доробку А. С. Макаренка.

Непересічність та унікальність педагога А. С. Макаренка не викликає сумнівів. Історик і педагог-компаративіст О. Анвайлер в 1971 р. визначав: «Педагогіка ХХ ст. має небагато діячів, чие ім'я виходить далеко за межі їхньої батьківщини. Можливо, їх лише чотири – американець Дж. Дьюї, італійка М. Монтессорі, німець Г. Кершенштейнер та українець і радянський громадянин А. С. Макаренко» [9, с. 3]. Особливої уваги заслуговує його система, спрямована на виховання безпритульних дітей.

Зазначимо, що упродовж 20 – 30-х років ХХ ст. у педагогічній науці та освітній практиці склалася унікальна ситуація, що характеризувалася плідними творчими пошуками, створенням конструктивних виховних систем для вирішення навчально-виховних завдань, розвитком експериментальної роботи у галузі взаємодії та підтримки бездоглядних та безпритульних дітей. При цьому зазначимо, що виховна система, на думку Н. Селіванової, представляє собою сукупність цілей, завдань, принципів, форм і методів роботи, що реалізуються конкретними заходами (зміст роботи), які враховують та відображають специфіку навчального закладу; критеріїв та показників результативності виховного процесу; його нормативно-правовий, методичний і кадровий супровід [1].

Дослідниця Т. Алексєєва вважає виховною системою цілісну виховну структуру, що включає в себе цілі, суб'єктів, які реалізують ці цілі; стосунки, що виникають між учасниками і об'єднують їх; освоєне суб'єктами виховного процесу середовище; керування, що забезпечує єдність компонентів виховної системи, її розвиток, зміст виховної роботи [8, с. 69].

Виховна система як складна соціальна система має ряд ознак:

- цілеспрямованість. Просуваючись від вирішення одного завдання до іншого, навчальний колектив просувається на більш високий рівень розвитку і функціонування;
- цілісність. Виховна система – не просто сума компонентів, а органічна єдність, всередині якої наявний чіткий взаємозв'язок та взаємодія;
- динамізм. Виховна система явище не статичне, вона знаходиться у постійному розвитку;
- керованість. Необхідне постійне вивчення стану системи та організація відповідних їй педагогічних впливів;
- взаємодія з середовищем, з системами більш високого порядку, ні одна система не може функціонувати ізольовано [2, с. 112 – 114].

Крім того, до характерних ознак виховної системи відносять ієрархічність, підпорядкованість, багатофакторність, перспективність, наступність, неперервність [8, с. 69].

Становлення виховної системи А. С. Макаренка було обумовлено його професійним шляхом. У вересні 1920 р. фактично став організатором трудової колонії для малолітніх правопорушників і безпритульних у селі Ковалівка під Полтавою (з березня 1921 р. носила ім'я М. Горького). З 1927 р. педагог поєднував роботу в колонії з організацією дитячої трудової комуни імені Ф. Дзержинського у передмісті Харкова. У 1928 – 1935 рр. завідував комуною. 1935 – 1937 рр. працював у Києві заступником начальника відділу трудових колоній Народного Комісаріату внутрішніх справ УРСР. У 1936 р. за сумісництвом керував колонією для неповнолітніх у м. Бровари (під Києвом).

А. С. Макаренко відзначав, що існує окрема галузь – виховна, що відрізняється від освітньої у вузькому значенні, навчання [5, с. 67 – 84]. У цьому контексті виховна система є ширшою, ніж освітня. Ще у студентські роки А. С. Макаренко пише роботу «Криза сучасної педагогіки», де аналізує досвід дореволюційної школи. Він приходить до висновку, що слабкість всіх відомих виховних систем у тому, що об'єктом педагогічного дослідження є дитина, а не її життя. Педагог повинен організувати життя дитини з урахуванням різноманітних впливів на процес її становлення. Відповідно виховання розглядалося як специфічне соціально-педагогічне явище.

Він з успіхом втілював свій соціально-педагогічний проект виховної системи. Активно змінюючи умови життя, не зламуючи характерів дітей, він прививав їм соціальність, гуманізм. Фактично він розробив нову теорію виховання бездоглядних і безпритульних дітей. Всі педагогічні впливи А. С. Макаренка базувалися на підході, що ніяких особливих правопорушників немає, а є люди, які потрапили у складні обставини. Будь-яка нормальна дитина, опинившись на вулиці без

допомоги суспільства, колективу, друзів, досвіду, із зіпсованими нервами буде себе так поводити.

Однією з головних причин появи проблемних дітей А. С. Макаренка вважав ненормально сформовані стосунки між дітьми та дорослими у сім'ї, школі. Мотивацію поведінки безпритульних дітей педагог-новатор пов'язував з чутливістю у сфері стосунків морального характеру. Зовнішнім проявом цієї чутливості є іноді дуже своєрідна, але сильна система логічних побудов, яка для дорослої людини з адекватним моральним досвідом сприймається як нахабство. Так, зовнішніми факторами для багатьох безпритульних були неосвіченість, незрозуміння цінності навчання.

Проте безпритульних дітей А. С. Макаренка не вважав морально дефективними. «Загальна картина занедбаної «дефективної свідомості не може бути визначена у термінах однієї сфери життя. Дефективність свідомості – це не технічна дефективність особистості, це дефективність певних соціальних зв'язків, соціальних стосунків – одним словом, це перш за все зіпсовані стосунки між особистістю та суспільством, між вимогами особистості та вимогами суспільства» [7, с. 496 – 497].

Педагогічний гуманізм А. С. Макаренка вбачається у тому, що він вірив у можливість повноцінного розвитку кожної дитини. Хороше у людині треба проектувати, тому виховання повинне мати випереджаючий характер щодо юної особистості. Слід організувати таку життєдіяльність, у якій будуть розвиватися якості, що знаходяться на початковій стадії розвитку. «Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість», тобто визначення оптимістичної перспективи є найважливішим у педагогічній техніці: «Виховати людину – значить виховати в неї перспективні шляхи» [4, с. 101].

Необхідно створювати виховне середовище, у якому можуть розвиватися особистісні якості вихованців і педагогів. Такий простір може бути створений у виховному колективі, який, на думку А. С. Макаренка, є єдністю учнівського та педагогічного колективів. Педагог виходив з позиції, що тільки живий приклад виховує дитину, а не слова, нехай навіть найгарніші, але не підкріплені ділом.

Виховання у колективі природовідповідне, оскільки людина – соціальна. А. С. Макаренка розробив метод виховання, що базується на зв'язку людини з суспільством. Колектив певною мірою виступає моделлю суспільства і дає можливість кожному проживати ситуації суспільного досвіду. Педагог встановив, що саме розрив соціальних зв'язків завдає шкоди особистості, яка розвивається. Сутність виховання полягає у зміцненні правильних стосунків між дитиною і суспільством, створенні сприятливого морального клімату.

У виховній системі А. С. Макаренка окремої уваги заслуговує покарання як метод виховання. «Покарання – це не тільки право, але й обов'язок у тих випадках, коли покарання необхідне» [6, с. 157], тобто коли порушуються інтереси колективу або використані всі інші методи

впливу з метою досягнення педагогічного ефективу. Педагог вважав, що дітей-правопорушників не можна виховувати без дисциплінарних впливів (проте фізичні покарання він заперечував). Поряд із дисциплінарним покаранням рівноправним засобом виховання вважав заохочення. Зокрема, у комуні А. С. Макаренка існував поділ на комунарів і вихованців. Перші мали право на полегшену відпустку, отримання особисто зароблених грошей, займання посад, носіння відзнаки, голосування та іншого.

В організації виховної роботи А. С. Макаренко значну увагу приділяв дитячій праці, яка у колонії імені М. Горького була об'єктивною необхідністю, інакше діти не змогли б вижити у складних соціальних реаліях життя. А. С. Макаренко визнавав, що підібрати дітей з вулиці було вкрай необхідним, але спочатку треба було підготувати для них такі будинки, де б вони знайшли не тільки притулок та їжу, де б їх виховували й навчали, де б вони могли працювати. До цього висновку педагог прийшов, маючи досвід вилучення дітей з вулиці. Таку процедуру він називав найбільшим злом.

А. С. Макаренко позитивно ставився до спільного виховання дівчат і хлопців, що реалізовував у своїй педагогічній діяльності з безпритульними дітьми. «У нас, як і в будь-якій здоровій сім'ї, живуть разом хлопчики та дівчатка, і це не викликає ніяких ускладнень. Всяке здорове дитяче товариство може гарно розвиватися у цих умовах... Стосунки між дівчатками і хлопчиками у нас виключно товариські» [3, с. 14]. Причому неприпустимість інтимних стосунків між комунарками була продиктована законом комуні, що витікає із уявлення про інтереси комуні, інтереси окремої особистості, із прагнення позитивної репутації комуні.

А. С. Макаренко провідне значення у вихованій системі відводив дитячому самоврядуванню. У колонії імені М. Горького і в комуні імені Ф. Е. Дзержинського існував інститут командирів, до функцій якого входило спостереження за виконанням розпорядку дня, за санітарним станом, за успіхами вихованців у шкільній роботі; педагог пропонував залучати вихованців до клубних і спортивних гуртків, іншої дозвіллевої діяльності, вести рішучу боротьбу з негативними нахилами окремих вихованців [4, с. 33 – 35]. Головним органом самоуправління були загальні збори. А. С. Макаренко формулює основні умови дієвого дитячого самоврядування [4, с. 41]:

- адміністрація закладу не повинна регулювати і втручатися у ті питання, які належать до компетенції дітей;
- всі дитячі рішення повинні бути обов'язково реалізованими;
- якщо адміністрація вважає неможливим виконання певного хибного рішення, вона повинна апелювати до дитячих зборів, а не просто скасовувати його;
- основний метод роботи – співпраця з органом самоврядування;

- дитяча робота у самоврядуванні не повинна забирати багато часу, аби не стати обтяжливою; її не слід завантажувати різними дрібницями.

Таким чином, головними концептуальними ідеями виховної системи безпритульних дітей А. С. Макаренка є:

- визнання впливу суспільного життя на особистість і поведінку безпритульної дитини;
- індивідуальний підхід до кожного вихованця, вплив на нього через колектив;
- стимулювання власної активності вихованців, перетворення їх на суб'єктів, «творців» власного життя, організація дитячого самоврядування;
- спільне виховання хлопчиків і дівчаток;
- наявність заохочення та дисциплінарного покарання як методів виховання;
- орієнтація на перспективу, «завтрашню радість»;
- розвиток педагога, виховання прикладом.

Розроблена та впроваджена виховна система безпритульних та бездоглядних дітей А. С. Макаренка, її результативність створює передумови для подальшої роботи щодо вирішення проблеми. При цьому головним завданням наразі постає нове прочитання та нове розуміння освітньо-виховного досвіду великого педагога, розвиток його ідей для соціального виховання знедолених дітей.

Список використаної літератури

1. Воспитательная система школы. Проблемы и поиски: / [сост. Н. Л. Селиванова]. – М. : Знание, 1989. – 80 с. **2. Караковский В. А.** Воспитание гражданина.(Записки директора школы) / В. А. Караковский. – М. : Московский рабочий, 1987. – 144 с. **3. Лишенные** родительського попечительства: Хрестоматія: учебное пособие для студентов пед. ун-тов и ин-тов / [ред.-сост. В. С. Мухина]. – М. : Просвещение, 1991. – 376 с. **4. Макаренко А. С.** Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1990. – 366 с. **5. Макаренко А. С.** О воспитании [сост. В. С. Хелендик]. – М. : Политиздат, 1990. – [2-е изд.]. – 415 с. **6. Макаренко А. С.** Педагогические сочинения в 8 т. / А. С. Макаренко – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 400 с. **7. Школы** и группы продлённого дня: организация учебно-воспитательного процесса / [пред. редкол. В. Е. Тараненко]. – К. : Радянська школа, 1986. – 528 с. **8. Соціальна педагогіка:** словник-довідник / [за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко]. – Вінниця : Планер, 2009. – 542 с. **9. Anton Makarenko.** Gesammelte Werke. Marburger Ausgabe. Ravensburg, 1975.

Рень Л. В. Виховна система безпритульних дітей у педагогічному доробку А. С. Макаренка

У статті автором проаналізовано та виявлено провідні ідеї виховної системи безпритульних дітей, розроблені та втілені видатним педагогом ХХ ст. А. С. Макаренком, серед яких: визнання впливу суспільного життя на особистість і поведінку безпритульної дитини; індивідуальний підхід до кожного вихованця, вплив на нього через колектив; стимулювання власної активності вихованців, перетворення їх на суб'єктів, «творців» власного життя, організація дитячого самоврядування; спільне виховання хлопчиків і дівчаток; наявність заохочення та дисциплінарного покарання як методів виховання; орієнтація на перспективу, «завтрашню радість»; розвиток педагога, виховання прикладом.

Ключові слова: дитяча безпритульність, педагог-новатор, виховна система, ідея.

Рень Л. В. Воспитательная система беспризорных детей в педагогическом наследии А. С. Макаренко

В статье автором проанализированы и определены главные идеи воспитательной системы беспризорных детей, разработаны и воплощены выдающимся педагогом А. С. Макаренко, среди которых: определение влияния общественной жизни на личность и поведение беспризорного ребёнка; индивидуальный подход к каждому воспитаннику, влияние на него через коллектив; стимулирование активности воспитанников, превращение их на субъектов, «творцов» своей жизни; организация детского самоуправления; общее воспитание мальчиков и девочек; наличие поощрения и дисциплинарного наказания как методов воспитания; ориентация на перспективу, «завтрашнюю радость»; развитие педагога, воспитание примером.

Ключевые слова: детская беспризорность, педагог-новатор, воспитательная система, идея.

Ren L. V. The Homeless Children Education System in Pedagogical Inheritance of A. S. Makarenko

During the 20-30th of XX century in pedagogical science and educational practice there was an unique situation, which was characterized fruitful creative searches, creation of structural educate systems, for a decision educational tasks, by development of experimental work in industry of cooperation and support of the neglected and homeless children. In the article analysed and certained the main ideas of education system of homeless children, which was developed and incarnated famous teacher A.S.Makarenko, among which: determination of influence public life on personality and conduct of homeless child; individual going to every child, influence on him through a collective; stimulation activity of children, transformation them on subjects, «creators» of their life; organization of

child's self-government; general education of boys and girls; presence of encouragement and disciplinary punishment as methods of education; orientation on a prospect, «tomorrow gladness»; development of teacher, education by example. The developed and introduced education system of homeless and neglected children of A. S. Makarenko, its effectiveness creates pre-conditions for subsequent work in relation to the decision this problem. Now the new reading and new understanding of education experience of famous teacher, development of his ideas for social education deprived children appears the main task.

Key words: homelessness children, pedagog-innovator, education system, idea.

Стаття надійшла до редакції 03.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Грищенко С. В.